

В огледалото на Западна Европа

Гергана Георгиева

През 1847 г. в Лайпциг излиза от печат съчинението на „щуровския аутсайдер“ Щефан Лаунер *Характерът на славянството с особен оглед на книжовния език на чехи, моравци, силезийци и словаци (Povaha Slovanstva se zvláštním ohledem na spisovný řeč Čechů, Moravanů, Slezáků a Slováků od Štěpána Launera. V Lipsku, v Komissí Slovanského Kněhkupectví. 1847)*. Цитираното определение за Щ. Лаунер на литературния историк Р. Хмел има своето обяснение в конфронтацията на амбициозния ученик спрямо учителя и водача на словашката възрожденска интелигенция Людовит Щур и неговата многопосочна дейност за формиране на словашко национално самосъзнание¹. Просвещенски описателното заглавие на Лаунеровото съчинение задава измамен хоризонт на очакване на своите читатели. На пръв поглед то обещава поредна картина на славянското единство. Всъщност усърдният и неподдал се на стъписване от увода читател може да проследи една от малкото стройно представени контратези на емблематичната през Славянското възраждане представа за целостта и семействеността на славянската етническа група. Това е едно от „измамните“ превъплъщения на концепцията за славянската взаимност, което като „троянски кон“ от сърцевината на утвърждаваното единство се опитва да опровергае, да обори представите, изпълващи патриотичния печат на чешката, словашката и хърватската интелигенция. Трайната и упорито лансирана идея за славянско единство създава своя противоположен полюс. Чрез завидна за своята младост ерудиция авторът изгражда своята хипотеза за **славянската раздробеност и за славянството като огледален образ на Западна Европа**.

Текстът на Лаунер предлага една малко ретроградна, демобилизираща позиция по отношение на формиращата се идентичност на словашката общност. Той представя историята на славяните в една непопулярна светлина, която не служи на актуалните националистични тенденции в словашкия възрожденски дискурс. Текстът лансира идеята еманципацията на словашкото население да се осъществи чрез послушно интегриране в Унгарското кралство и чрез ползването на чешкия като книжовен език на всички словаки, а не чрез конституиране на собствена

¹ Определение за Щефан Лаунер в статията: Chmel, R. Štúrovský outsider. – In : Slovenská literatúra, 1972, č. 7, s. 126.

национална самоличност. Текстът на Лаунер представя интерпретации на факти и аргументи, които не са послужили на словашката идентичност нито по време на неговото създаване, нито сега. Той попада в сянката на „позитивната история“ и въпреки прекалено дръзките си и на места смешни заключения в много отношения е интересен и дори атрактивен.

Самотността на този текст в морето от историографски, художествени, публицистични текстове, представящи позитивната визия на славянската взаимност, показва високия статус на идеята за славянската взаимност и нейната инспирираща, културотворческа сила в периода на Словашкото възраждане. Съчинението на Лаунер се конфронтира и с отрицанието на Запада в текстовете на Людовит Щур, защото младият Лаунер вижда славянството като огледално подобие на Запада и негов пряк наследник.

Авторът на тази голяма провокация за словашките патриоти, усърдно работещи над формирането на словашката идентичност, Щ. Лаунер (1821—1851), започва своите изяви като млад представител на Щуровия младежки кръг. Той рано се отличава със своята амбициозност и страстно посещаване на Щуровите лекции в Братиславския евангелистки лицей. Оттам е първото докосване с Хердеровите постановки за развитието на човешкия дух и водачеството на дадена нация в определена епоха, на което Лаунер ще се базира в своята теория. Най-вероятно неговите лидерски амбиции и бунтарство (защото е „ein Geist der stets verneint“, „принципна, вечна опозиция“, по думите на Ян Калинчак (цит. според Chmel, R., 1972:127), са го довели постепенно към лагера на маджареешите се словаци (madaroni), предпочитали да се самопричислят към унгарския етнос. Те отдавна са преминали отвъд схващането за обща родина на словаци и унгарци — кралство Унгария, отвъд унгарославизма („uhroslavizmus“), характерен за словашката интелигенция до трийсетте години на XIX в.² По време на унгарската революция Лаунер вече работи в редакцията на вестник на страната на унгарците.

Преминаването от кръга на Щуровите ученици към противниковия лагер на унгарските националисти му спечелва множество негативни определения сред словашката интелигенция — „изверг на подлото юдово предателство“ (И. М. Хурбан в биографията на Щур според Chmel, R., 1972:128), агент на маджаризацията (Ян Мартак, цит. според Chmel, R., 1972:128).

Концепцията за паралела на западноевропейски и славянски нации (с цялата условност на употребата на понятието в случая)³ е наистина впечатляваща. Търсенето на успоредици между най-изявените (според

---

² Автор на теорията за т. нар. словашко-унгарски съюз е Самуел Тимон, живял в средата на XVIII в., изтъквайки мъдростта на свободния избор на политически компромис, вместо племенни антагонизми, теория, активна до 30-те г. на XIX в., според **Bobrownicka, M.** *Narkotyki mitu*. Kraków, 1995, s. 117.

³ Тук е необходимо уточнението, че словаци, белоруси и украинци в средата на XIX в. са в процес на усилено национално формиране, докато поляци, чехи, руснаци и дори българи, сърби, хървати са със заявени национални самоличности.

Щ. Лаунер) западноевропейски нации и четирите „клона“ на славянството, познати от Коларовия трактат, днес звучи модерно и любопитно от културноантропологическа гледна точка. Но аргументите в тази аналогия, макар и без фалшификация на факти, а на базата на тяхното софистично разиграване, са с доста свободни заключения и трудно биха могли да се приемат като последица от интерпретираните в съчинението факти.

В увода към своята концепция Лаунер заявява своя методологически инструментариум и крайна цел — *„стремях се да представя разположението и състава на европейските нации като инструменти на световния дух, стремях се да покажа техните връзки, техните взаимни привличания, техните произлизащи от епохалното предназначение социални развращения или помощи и техните сили, събрани в една епохална система“* (Launer, Š., 1847:3)⁴. Малко по-нататък той лансира важния елемент от своята концепция — движението на славянството *„като звезда около слънцето на западната култура“* (Launer, Š., 1847:3). Последователното излагане на схващанията за славянската четворка: 1. хървати, 2. поляци, 3. руснаци и 4. чехи, заедно с моравци, словаци и силезийци като наследник и приемник на западния интелектуален „квартет“: 1. италианци, 2. французи, 3. англичани и 4. немци има за крайна цел доказването на етническото единство на четвъртия от посочените славянски елемент, изразяващо се и в ползването на общ език — чешкия. Чрез четирите основни славянски „клона“, заимствани от концепцията на Ян Колар, Щ. Лаунер се опитва да се прикрие зад гърба на интелегентите, отстояващи позициите на чешкия език като общ за чехи, моравци, словаци и силезийци, а всъщност да отрече ползването на Щуровия вариант на книжовна норма, по всяка вероятност с маджаризаторски намерения, явно прозиращи в четвъртата част на четвърта глава.

Концепцията за огледално съответствие и наследствена връзка между западноевропейската и славянската четворка в интерпретацията на Щ. Лаунер не е израз на противопоставянето Западна — Източна (славянска Европа). Тя е дело на може би единствения известен, макар и със скандална слава, словашки **оксиденталист**, който лансира със страст следването на постиженията на западноевропейците от славяните, формиращи не толкова източен полюс, колкото следващ етап в развоя на европейската цивилизация.

Най-висшето за нашата епоха правило, норма и авторитет е Западна Европа; който в наше време иска да има свършен начин на живот и истина, т. е. иска да е образован, трябва да удостовери, че се е образовал чрез духовните плодове на Западна Европа, че на базата на западноевропейската образованост се е основал и построил. Без това свидетелство в наше време никой не може да е образован, защото

---

⁴ Този и всички останали цитати от съчинението на Лаунер са направени по единственото издание: **Launer, Š.** *Povaha Slovanstva se zvláštním ohledem na spisovní řeč Čechů, Moravanů, Slezáků a Slováků od Štěpána Launera.* V Lipsku, v Komissí Slovanského Kněhkupectví, 1847.

Западна Европа наистина има в себе си нации, които служат за духовни изразители на нашата епоха. (Launer, Š., 1847:31)

Лаунер ползва хердеровско-хегеловския принцип за динамично издигане и подем на дадена култура в дадена епоха, след което следва разцвет на друга култура и т. н. В предхристиянски времена основната конкуренция е между европейски и азиатски народи, с превъзходство според Лаунер на европейската култура: „Гърци и римляни са направили за човешката култура повече или още толкова, колкото са направили Азия и Ориента“ (Launer, Š., 1847:17), но като протестант той изтъква, че съвременната епоха принадлежи на духа на християнството. И ако в миналото само един народ е изразявал „духа на времето“, то сега движещите сили на културата и политиката са повече. Четирите „прототипа“, които формират облика на Западна Европа — италианци, французи, англичани и немци — мотивират съответно техните представителни за европейското изкуство литератури. (Launer, Š., 1847:32)

В модела си на европейска култура и общественост Шефан Лаунер дава следните оценки и предназначения на всяка от избраните четири нации: италианците са „начало и първа степен на съвременните европейски култури и просвета“ и „християнство в поезията“ (Launer, Š., 1847:32). „Предназначение на французите и техен целоживотен стремеж е да съхранят държавата, законодателството и обществото.“ (Launer, Š., 1847:47) „Предназначението и ролята на английския живот е да създаде на света истински световен търговски закон (Svetokirces).“ (Launer, Š., 1847:58) Ако французи и англичани са европейски строители и прагматици, то силата на немците е в теорията: „Следователно немците в европейския живот като философи изразяват тези принципи, тези главни идеи, около които действително се движи този век.“ (Launer, Š., 1847:73) Заедно с анализа на дейността на италианска, френска, английска и немска интелигенция, с посочване приноса на големите личности от тези култури, Лаунер дава свое разбиране за литература и отношението ѝ към националното съзнание и стремеж за усъвършенстване.

След характеристиките на водещите западноевропейски нации Шефан Лаунер предлага своеобразна интерпретация на славянските им съответници. Би могло да се предположи, че западният четиричлен е „нагласен“ да пасне на четириезичния модел на Колар от трактата *За литературната взаимност*. Не само от гледна точка на един интелигентен централноевропейец от средата на XIX в., но и от съвременна гледна точка, славянските двойници на западноевропейския елитен набор са подбрани с добре премислена аргументация. Доста изкусително от гледна точка дори на съвременния читател е да бъдат проследявани и дори допълвани или репликирани аргументите на Лаунеровите тези.

Основният довод на Лаунер за тази релация и четиридялба е предизвикана от намерението да се докаже защо чехи, моравци, словаци и силезийци трябва да говорят и пишат на един език и да създават една литература. Странно е, че за един толкова локален проблем се „докарват

води от девет кладенци“. Сякаш амбициозният опозиционер е имал нужда от причина да изяви своята ерудиция. И все пак той очевидно е бил категорично против Щуровата книжовна норма, което многократно, с подобаваща ирония, е заявявано в текста, дори с реторични обръщения към самия Щур. Лаунер задава поредица реторични въпроси за това колко всъщност трябва да са самостоятелните славянски литератури — дали „единадесет, или единадесет и половина, и четвъртина, или само четири трябва да са“ (Launer, Š., 1847:78), за да обоснове в четвърта глава, *Отношението на Западна Европа към славянството*, своя четирилитературен модел.

Според Лаунер „разпокъсаността на славянството, от която много се оплакват, не трябва да е предмет на плачове и жалби, но по-скоро да е предмет на радост и надежда за бъдещия голям и красив живот“ (Launer, Š., 1847:79). Тенденциозното представяне на избраните четири западноевропейски нации става аргумент за четиридялбата сред славяните, които тепърва излизат на сцената на историята:

1. *Италианската култура представят в славянството илирите (хърватите), заради което хърватите трябва да имат отделна литература.*

2. *Френската култура, френския дух представят в славянството поляците, затова трябва да имат отделна литература.*

3. *Английската световна търговия и корабоплаване, които се съчетават у англичаните, доколкото е възможно, представят в славянството руснаците и затова трябва да имат отделна литература.*

4. *Немското знание, немския дух в славянството представят чехите, моравците, словаците и силезийците и затова трябва да имат отделна литература.[...] Западноевропейската култура е четирикълнонесто дърво; към тези четири клона трябва да се присади животът на славянството, за да изведе от своя дух богатството си за слава на Бога и човечеството, заради вечната най-мъдра Божия доброта и милост, които са вместени в рода на човечеството. (Launer, Š., 1847:83–84)*

Четиридялбата на славяните пропуска малките етноси, като словашки, български, и по-многочислените, като украински, сръбски, които остават без никакво присъствие на страниците на *Характерът на Славянството*. Лаунер обосновава тази четиридялба, привеждайки мотиви за паралела между политически принцип и конфесия на избраната западноевропейска и славянска четворка. Италианци и французи, ползващи за доминантен принципа на консерватизма в управлението, са католици. Английските и немските протестанти следват принципа на либерализма. Затова католиците хървати и поляци са обясними двойници на италианци и французи. Хърватите имат богата литература, създадена благодарение на активния диалог с италианската култура, а поляците „в поезия и новели, с таланти и способности са идентични с французите“ (Launer, Š., 1847:97).

Корабоплаването на Русия по време на управлението на Петър I и след него я прави постъпателен наследник на английския принцип, а немския протестантизъм се излива в духовната дейност на чехи, словаци,

моравци и силезийци. Най-голям потенциал сред неславянските нации Лаунер открива у немците, а Русия е „*субстанцията и независимостта на славянството, което ще се развие самостоятелно и трябва да приеме в себе си целия европейски живот.*“ (Launer, Š., 1847:118) В схващанията за немския дух, наследен от чехи, словаци, моравци и силезийци, и признатата сила на Русия е видимо формирането на националните стереотипи, актуални за средата на XIX в.

На базата на близостта на унгарските протестанти с прагматизма на французи и англичани Лаунер открива близост между чехи, словаци и унгарци. Близостта на трите етноса търси и в династическите бракове, при което полски и чешки крале са управлявали Унгария.

Особено обстойно Лаунер убеждава за изконната близост на чехи и словаци по време на хусизма и това се превръща в основен аргумент за запазването на езиковото единство между двата етноса. Взаимното сътрудничество между чешки и словашки хусити според него е доказателство за тяхното езиково, литературно и дори етническо единство.

Специфичната комбинация на маджарофилство и поддържане на езиковото единство на чехи и словаци в съчинението *Характерът на Славянството* е разгърната на базата на една оксиденталистка визия за славянството. Предложеният културен и политически модел на Европа и търсената логика на хода на историята в концепцията на Щ. Лаунер представят оригинален поглед към славянските етноси и контратеза на утопията за ново тяхно обединение. От една страна, това е спекулативно аргументиране на необходимостта от запазване на езиковото единство на чехи и словаци, противопоставящо се на Щуровата езикова реформа, а от друга, е утвърждаване на раздробеността на славяните на различни „клонове“. В трактата на Лаунер, от трета страна, е застъпена линията на спокойно съжителство между словаци и унгарци, което носи в себе си тенденциите за преодоляване на конфронтациите на социално ниво, в години на изострена маджаризаторска агресия. Този текст представя общото историческо минало на словаци и унгарци в светлината на трайно и добронамерено сътрудничество. Препоръчването на вярност към Унгария и ползване на чешкия език в текста на Щ. Лаунер са тенденции, които задържат процеса на кристализация на словашката национална идентичност. Лаунеровият трактат привидно се интегрира към отрицанието на решението от 14. II. 1843 г. за словашки книжовен език, най-мощния трус от което донася сборникът, подготвен и редактиран от Ян Колар, *Гласове за необходимостта от писане на един език на чехи, моравци и словаци* (1846).

Опонирането на представата за славянската взаимност в Лаунеровия текст показва трудностите, свързани с криволичешия път на националната идентичност, която буди интерес със своя модел на европейското пространство и култура. Текстът се опитва да наложи внушението за симетрията между Западна Европа и славянския свят, опитва се да убеди в постъпателността на развитието на световната култура, при което най-

рано промените стават в Западна Европа, след което ги поемат народите от европейския Изток. Затова не би трябвало да се говори за противопоставяне на „двете Европи“ в модела на Лаунер. Източната, славянската, следва и се учи, и поема знания, традиции, информации от западната. Така и в този пункт Щ. Лаунер се противопоставя на Л. Щур, който в своите лекции за славянската поезия в Братиславския евангелистки лицей се опитва да внуши негативите на Западна Европа и различията им със славяните. Европейският модел на Лаунер е основан на културно-политическа рефлексия за приемствеността, взаимното стимулиране на пътя на европейските народи и тяхната „еманципация“ в различни области на държавното и културното функциониране (вж. цитирания по-горе текст от 83—84 стр. на Лаунер).

Разглеждането на културите „двойници“: немска, от една страна, и тази на чехи, моравци, словаци и силезийци, от друга, е разгърнато в последната, четвърта част на четвърта глава от текста на Лаунер. Тя заема почти половината от целия културнополитически трактат. От общо 213 страници този паралел заема последните 96, което свидетелства за усилието на Щ. Лаунер да убеди читателите в правотата си.

В четвъртата част на IV глава се забелязват две тенденции:

1. Стремез за убеждаване в необходимостта от единство на чехи, моравци, словаци и силезийци.

2. Съзнателно експлициране на близостта на словаци и унгарци чрез тяхното общо историческо минало и настояще с цел намаляване на противопоставянето между двата етноса.

Така, от една страна, Лаунер апелира за езиково единство на словаци и чехи, а от друга, подчертава общите държавни традиции на унгарци и словаци. Първата тенденция изразява аргументите: **а)** чехите са възприели и шлифовали езика, използван от Кирил и Методий в Нитра, „*така както атиняните шлифоват йонийския диалект*“ (Launer, Š., 1847:190). Ползваният от чехи и словаци език Лаунер нарича *чешко-словашки*, който по произход е „*от тук, под Татрите*“, но после е обработен и одухотворен от чехите и обратно върнат на словаците; **б)** за убедителност на твърдението си служи с артистични метафорични сравнения: „*Нашият словашки е като статуя, която е още само безформено издялана и вече има всички свои човешки членове и като цяло оформена поза; но чешкият език е същата тази статуя, свършено и красиво издялана с майсторско длето и шлифована във всички части.*“ (Launer, Š., 1847:191). Лаунер настоява на важността на общия произход и общата духовна същност и заключава, че органът на този дух — езикът — трябва да е един, чешко-словашкият, под чието име се крие чешкият, активно обновяван в творчеството на чешките романтици-пухмайеровци. Флоралното сравнение на Лаунер пък кореспондира с флоралните сравнения от съчиненията на П. Й. Шафарик, Ян Колар и Л. Щур. Иновацията в Лаунеровата употреба е, че вместо клони, излизаци от общия ствол на славянството, словаци, моравци, чехи са в друго съотношение: „*Словаците са самите корени, Моравия е стволът, а Чехия — това са раз-*

листените и принасящи плодове клоно. От едно семе сме поникнали, щото духът ни е един и този дух в един орган се явява до днес.“ (Launer, Š., 1847:205) Очевидно флоралното сравнение има приоритетно значение в търсенето на родствените съотнасяния на славянските етноси за целия период на Словашкото възраждане.

За да отрече автентичността на словаците като отделен етнос, Лаунер не пести вариации на своите формулировки: *„през последните осем века словакът си съседства и се прегръща с чехите и чак до днес нищо собствено свое не е показал.[...] Затова смело може да се каже, че словаци на света и в историята няма.*“ (Launer, Š., 1847:140) Неразчленимостта между чехи и словаци завършва с формулировката в края на текста: *„нито чехът без словака, нито словакът без чеха може да живее*“ (Launer, Š., 1847:210). В категоричното отричане на самостоятелността на словаците и визията за възможното съществуване само като „скачен съд“ с чехите се крие обясним комплекс на самоотречение на добре ориентиран в европейската история и политическо настояще словашки интелегент, желаещ да се идентифицира като „друг“, като представител на по-престижен етнос с по-очертана историческа самоличност. Този комплекс основателно може да бъде наречен синдром на „себе-не-филия“. Категоричните му позиции срещу словашката самостоятелност могат да бъдат обяснени с лична убеденост в слабостта на силите на словашката малобройна интелигенция и **стремеж към възжеланата другост**.

В аргументите за спокойно съвместно съществуване на унгарци и словаци словашкият оксиденталист търси паралели и аналогии отново със западната култура. Докато унгарците черпят своята култура от англичани и французи, а литературата им абсорбира стойностите на тези две култури (Launer, Š., 1847:121), то *„чехи, моравци, словаци и силезийци са предназначени в историята на света да преработят протестантския принцип и да го направят достъпен за славянството*“ (Launer, Š., 1847:121). Според Лаунер унгарците са като че ли копие на западноевропейският дух, култура и законодателство (Launer, Š., 1847:122), а словаците са *„чисто копие на немския дух, философия и теология*“ (Launer, Š., 1847:122).

Подбраните от Щ. Лаунер факти от историята на съвместно съжителство на словаци и унгарци представляват в почти идилична светлина хармоничното съжителство на двата етноса. *„У арпадовци от самото начало тече словашка кръв*“ (Launer, Š., 1847:133), Арпадовата династия е откърмена със славянска кръв и мляко, а синовете ѝ са учени да говорят от славянски жени (Launer, Š., 1847:121). Така представата за нашествието на маджарите е оставена да избледнее, а се налага визията за сътрудничеството и своеобразна брачна, семейна визия за отношенията на словашкия и унгарския етнос. След покръстването на св. Шефан — първия крал на Унгария — от пражкия бискуп св. Войтех следва поредица от династически бракове между унгарски и славянски (чешки, полски и южнославянски) короновани особи и техни близки, проследени особено подробно от X до XV век (Launer, Š., 1847:135—139). Лансираната исто-

рическа идилия е експликация на идеята за обща родина на словаци и унгарци, известна през втората половина на XVIII и първата половина на XIX в. под името унгарославизъм. Ако се изключи крайната цел на Лаунеровия текст — обосновка за езиково единство и лоялност спрямо унгарското кралство, идеята, че не е важно дали човек е унгарец или словак, а само дали е добър гражданин на унгарската родина, може да се приеме като една ултрамодерна концепция за многонационална държава. Тук се срещат старият монархически принцип с принципа на модерната държавност.

Разглежданото многовековно съжителство между словаци и унгарци и предложението за пълноценното му продължаване е особено актуално и днес, във времето, когато се изострят етническите проблеми на редица многонационални държави. Туширането на проблемите и конфликтите между словаци и унгарци отваря хоризонт към постигането на консенсус в модерната многонационална държава. Ако позицията на Лаунер спрямо словациите не включва отказ от стремежа за собствен национален език, то оценката на неговите реторически усилия не би била толкова негативна в очите на неговите съвременници и изследователи на пътя на словашката идентичност. Двете предложения на Лаунер — ползване на чешкия като книжовен език за словаци, и лоялност, послушание спрямо маждаризма — правят от този интересен европейски модел, снабден с културнополитически анализ, **ретрограден, задържащ пътя на словашкото национално самосъзнание текст.**

Оставяйки на заден план целите, заявени от Лаунер в увода — демонстрация на славянската раздробеност и нуждата от запазване на чешкия като книжовен език за словаци, моравци и силезийци — трактатът има своите атрактивни попадения, културнополитическа и антропологическа плътност. Освен познавателните стойности (защото читателят може да открие ред интересни и рядко коментирани факти), текстът на Лаунер е оригинален опит за осмисляне на европейската история, към който с интерес може да посегне съвременният политолог, културолог, литературовед и антрополог.

Представеният текст остава със слаба и злополучна популярност във времето на своето създаване. Лаунер не е дооценил желанието, волята на голяма част от родната интелигенция за самостоятелно национално съществуване. Натрупаният от словациите горчив опит от съжителство с унгарци и недоразуменията с чехите по отношение на езика вече е дал своя плод — търсене на трети път на формиране на собствена национална идентичност, между етнически родствените и исторически съседстващите чехи и етнически различните, но изживели дълъг общ държавен път унгарци. Словаците са избрали да бъдат различни от чехи и унгарци и всичко, което спира този път, само усложнява пътуването, но не го преустановява, защото националното чувство до голяма степен е плод на свободно решение за доброволно участие.

Лаунеровото трактатно „огледало“ има своите дефекти. Неговата изкривеност има своето обяснение в целите, за които е създадено. Но в повърхността на кривите огледала може да се открият оригинални форми, образи. Вглеждането в тях си заслужава усилията и може да бъде плодотворно.